

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Historické vědy – obecné dějiny

Milan Sovilj

TEZE DISERTAČNÍ PRÁCE

Československo-jugoslávské vztahy

v letech 1939–1941:

Od zániku Československé republiky do okupace

Království Jugoslávie

Czechoslovak-Yugoslav relations

in 1939–1941: From the dissolution of

Czechoslovakia to the occupation of the Kingdom of

Yugoslavia

vedoucí práce – doc. PhDr. Jan Pelikán, CSc.,

2015

Předmět a cíle disertační práce

Disertační práce se zabývá velmi složitým československo-jugoslávskými vztahy v letech 1939–1941. Ovlivňovalo je těžké postavení českého národa v Protektorátu Čechy a Morava a vytvoření samostatného slovenského státu, který byl velmi závislý na německé podpoře a pomoci. Působily na ně rovněž velmi složité vnitrostátní poměry v Jugoslávii a nijak dobré mezinárodní postavení jugoslávského státu. To vše se odráželo v jugoslávských postojích k Protektorátu Čechy a Morava a k českému národu. Vzhledem k tomu, že Protektorát nebyl subjektem mezinárodního práva, a proto ho na mezinárodní úrovni zastupovalo Německo, neexistovaly s Jugoslávií oficiální diplomatické vztahy. Československé exilové orgány, skupiny emigrantů a jednotlivci však měli neformální kontakty s představiteli jugoslávského politického a veřejného života, což ale Německo nijak nevívalo a snažilo se jim zabránit. Další úroveň styků se týkala kontaktů Jugoslávie a Slovenska. Jugoslávie v nich skoro vždycky vystupovala jako subjekt nadřazený slovenskému státu, zatímco Slovensko se snažilo, aby jugoslávský stát pochopil a uznal jeho samostatnost a spolupracoval s ním.

Analýza československo-jugoslávských vztahů bezprostředně před a na začátku druhé světové války byla založena především na velkém a náročném archivním výzkumu, ale i na studiu příslušné literatury, memoárů a dobového tisku. Zároveň se jedná o tematiku, která dosud nebyla tak detailně zkoumána jak v České republice, tak i v zahraničí.

Závěry disertační práce

Všechno, co existovalo v československo-jugoslávských kontaktech v letech 1939–1941, respektive od zániku Československa v polovině března 1939 do okupace Jugoslávie v dubnu 1941, představovalo spíše strukturální a zároveň netypické vztahy. Na jednu stranu Jugoslávie byla pořád svobodným státem, ale s velkými vnitřními problémy a současně i s nestabilním mezinárodním postavením, zatímco na straně druhé se místo československého státu objevily dva útvary pod úplnou nebo částečnou německou kontrolou – Protektorát Čechy a Morava a Slovensko. Toto uspořádání se odráželo ve vztazích Jugoslávie k Protektorátu, v přítomnosti československé emigrace na jugoslávském území a jejich kontaktech s jugoslávskými občany a jednotlivci z vládnoucích struktur jugoslávského státu, zrcadlilo se ve stycích mezi Jugoslávií a Slovenskem, které byly spíš umělé než srdečné a přátelské.

Vzhledem k tomu, že české území bylo okupované a pod kontrolou německých protektorátních orgánů, nemohlo mít a nemělo diplomatické styky s jinými státy. Kvůli tomu nebylo možné navázat ani diplomatické styky mezi Protektorátem a Jugoslávií, i když Jugoslávie měla pořád v Praze své diplomatické zastoupení i po 15. březnu 1939. Kromě jugoslávsko-české hospodářské spolupráce, která byla řízena německými orgány, nebylo skoro mezi nimi žádných jiných oficiálních kontaktů, což bylo vzhledem k postavení Protektorátu logické. Převážně obtížná mezinárodní situace jugoslávského státu v letech 1939–1941 a postupně sílící německý vliv působily na vedoucí jugoslávské politiky, aby se veřejně o Protektorátu nevyjadřovali, aby událostem na českém území nevěnovali větší pozornost. Některé jejich reakce však naznačovaly, že s německou politikou vůči českému národu a českému území nesouhlasí. Nechtěli ale ohrozit své postavení ani další existenci Jugoslávie, a proto se pořád snažili, aby v německých očích zanechávali dojem, že jsou k Protektorátu a jakýmkoliv událostem na českém území zdrženliví.

Místo oficiálních vztahů se však udržovaly kontakty neoficiální, vycházející z přítomnosti československé emigrace v Jugoslávii, styků s jednotlivci z jugoslávských vládnoucích kruhů i se skupinami z širších vrstev jugoslávského obyvatelstva. Přestože bylo obtížné navazovat jakékoliv kontakty mezi představiteli československé emigrace a jugoslávského státu, přece tyto styky existovaly. Tajné kontakty předsedy jugoslávské vlády D. Cvetkoviće s předními československými politickými emigranty z Protektorátu začátkem roku 1940 J. Nečasem a L. K. Feierabendem v okolí Bělehradu nebo styky československých exilových orgánů s jugoslávskými diplomaty v Londýně v prvních třech měsících roku 1941 potvrzovaly jistý zájem obou stran o spolupráci nebo aspoň o nějakou formu spolupráce.

Z pohledu československých exilových orgánů byla Jugoslávie od září 1939 po německém útoku na Polsko důležitým prostorem pro přepravu československých emigrantů z Protektorátu a Slovenska. Situace se však změnila po létě 1940, když vojenský pád Francie přinesl i jiný pohled vedoucích jugoslávských politiků na mezinárodní události, sílící vliv Německa na Balkáně, ale také na další pobyt československých emigrantů na jugoslávském území. Jugoslávie se zase dostala do sféry velkého zájmu československých exilových kruhů ve Velké Británii se změnou politické situace 27. března 1941. Naděje na větší odpor jugoslávské armády a zároveň na formování pevnější sítě pro československou zpravodajskou činnost na Balkáně neměly však dlouhého trvání.

Jiná rovina jugoslávsko-československých vztahů se týkala styků mezi Jugoslávií a Slovenskem. Kontakty mezi těmito státy byly téměř zcela ovlivněny představami plynoucími z jugoslávského chápání vzniku slovenského státu. V celém sledovaném období

vnímali převážně srbští politici působící v jugoslávské vládě Slovensko jako území závislé na Německu. Chápali je také jako viníka rozpadu společného státu Čechů a Slováků, ke kterému stále cítili ještě z meziválečné doby sympatie. Tyto názory působily na každý segment jugoslávsko-slovenské spolupráce nebo pokusy o ni.

Negativně se na Slovensko nedívali jen Srbové, ale částečně i chorvatští a slovinští politici působící ve vládě D. Cvetkoviće. I když vyhlášení slovenské autonomie na podzim roku 1938 mělo kladný ohlas u politiků z řad Chorvatské selské strany (HSS) a Slovinské lidové strany (SLS), s prohlášením slovenské samostatnosti o několik měsíců později již tomu tak nebylo. Rezervovaný, ale občas i negativní postoj zvláště chorvatských politiků z HSS, kteří od konce srpna 1939 působili ve vládě jugoslávského státu, bylo možno vysledovat v některých jejich vyjádřeních na adresu Slovenska. Slovenský stát v míře, jakou si pravděpodobně přáli slovenští diplomaté a představitelé Slovenska, akceptovali jen někteří z politiků z HSS, jako byli např. ministr I. Andres nebo místopředseda HSS I. Pernar a jednotlivci z HSS, kteří očekávali, že Chorvaté získají víc než jen širokou autonomii. Samostatné Slovensko vítalo i extrémní nacionální organizace – ustašovci, což nenašlo pozitivní ohlas u představitelů jugoslávského státu a způsobilo ještě větší odmítání Slovenska z jugoslávské strany.

Neoficiální podpora ustašovců, eventuální chorvatské nezávislosti a údajná vyjádření jednotlivých slovenských politiků ve prospěch budoucího chorvatského státu a zároveň proti Jugoslávii a již zmíněný problém pokud jde o způsob vzniku slovenského státu, představovaly klíčové důvody pro neakceptování Slovenska Jugoslávií. I když např. v hospodářských stycích bylo dosaženo určitých úspěchů, jugoslávské vedení pořád považovalo Slovensko za druhořadý stát podřízený Německu, spoléhající na jeho podporu, byť od listopadu 1940 bylo dokonce členem Paktu tří. Tento stav potvrzovala různá rozhodnutí jugoslávského vedení v oblasti diplomacie (zrušení jugoslávského generálního konzulátu a otevření diplomatické agencie v Bratislavě navzdory existenci slovenského vyslanectví v Bělehradě atp.), ale i v neplánování a nekonání žádné oficiální návštěvy předních jugoslávských politiků na Slovensku (kromě prakticky soukromé návštěvy A. Korošce u J. Tisa koncem května 1940).

Z pohledu slovenské diplomacie byla Jugoslávie, zvláště v roce 1939, důležitým potenciálním partnerem vzhledem k tomu, že každé navázání diplomatických styků s jiným státem bylo pro Slovensko potvrzením jeho samostatnosti. V případě Jugoslávie se jednalo též o zemi, která hraničila s Maďarskem, se kterým Slovensko nemělo dobré vztahy pro maďarskou expanzivní politiku vůči jižní a jihovýchodní části Slovenska.

Podobně jako v česko-jugoslávských kontaktech, tak i v jugoslávsko-slovenské spolupráci se objevovalo Německo jako „třetí strana“. Jenže tentokrát se na Německo poukazovalo hlavně jako na „slovenského ochránce“ a na sílu, se kterou slovenská strana skoro vždy počítá, když se objeví nějaký problém ve vztahu s Jugoslávií a právě jugoslávská strana ze slovenského úhlu pohledu byla odpovědná za ten problém.

Ještě jedno charakterizovalo jugoslávsko-slovenské vztahy. Jugoslávie stále prováděla ke Slovensku dvojakou politiku. Na jednu stranu byly mezi oběma státy navázány oficiální diplomatické styky a hospodářské vztahy, existovaly i pokusy o kulturní spolupráci, ale na stranu druhou se na jugoslávském území pořád nacházeli českoslovenští emigranti, mezi nimi jednotlivci či menší skupiny ze Slovenska. Drtivá většina příslušníků slovenské menšiny veřejně kritizovala nejenom slovenský stát a režim Jozefa Tisa, ale i německou politiku. Jugoslávské orgány však proti tomu do léta 1940 nepodnikaly nic.

Skoro každý pokus o zlepšení jugoslávsko-slovenských vztahů selhal. Začátkem roku 1941 se ani nedalo hovořit o nějakém vývoji dalších styků mezi těmito dvěma státy, ale spíše šlo o oboustrannou nedůvěru, obviňování a rušení návštěv, bojkot pokusů o jakoukoliv spolupráci.

Balancování Jugoslávie mezi velkými státy, její rezervovaný postoj k událostem v Protektorátu a navázání aspoň nějakých styků se Slovenskem, aby se zachoval klid ve vztahu s Německem, a na druhé straně přítomnost československé emigrace na jugoslávském území, nepodnikání skoro žádných akcí proti činnosti příslušníků menšin české a slovenské proti Protektorátu, Slovensku a Německu, odmítavý jugoslávský postoj ke slovenskému státu představovaly komplexní svět československo-jugoslávských vztahů v letech 1939–1941. Takový stav balancování, formální zdrženlivosti, ale také neoficiální podpory Jugoslávie československým exilovým orgánům a českému národu v Protektorátu trval v celém sledovaném období až do konce března 1941, kdy se postoj Jugoslávie ke druhé světové válce změnil. S německým útokem na Jugoslávii a její brzkou okupací v dubnu 1941 došlo i k zásadní změně v československo-jugoslávských stycích.

Prameny a literatura

V české a slovenské historiografii, stejně jako v současných historiografiích států bývalé Jugoslávie, nebyla dosud napsána žádná monografie o československo-jugoslávských vztazích a stycích mezi Čechy, Slováky a národy Jugoslávie v letech 1939–1941. Jednotlivé

zkoumané otázky však našly své místo v některých pracích českých i slovenských. Historiografie jugoslávská a států, které vznikly na území bývalé Jugoslávie, se těmto stykům ve sledované době nevěnovala skoro vůbec, kromě období bezprostředně před rokem 1939.

Poprvé se problematika československo-jugoslávských vztahů těsně před druhou světovou válkou a na jejím začátku objevila v československé historiografii během 60. let 20. století. Texty převážně reflektovaly dobové události a sympatie ke Komunistické straně Jugoslávie (KPJ), která ovšem bezprostředně před druhou světovou válkou neměla v jugoslávské společnosti takový vliv jako za války a zvláště po roce 1945. Tehdejší autoři hlavně zdůrazňovali pozitivní postoj jugoslávského obyvatelstva k Československu, zvláště v době sudetské krize. Manifestace jugoslávských občanů a četných politických a občanských sdružení, které tehdy proběhly, byly dávány do souvislosti s událostmi v Československu v roce 1938 (články autorů Čestmíra Amorta, Tomana Broda, Marie Čutkové). Tento „trend“ pokračoval i v pozdějších pracích 70. a 80. let. Současně se začaly objevovat texty nejen o postoji Jugoslávie k Československu v roce 1938, ale i o dalších tématech z československo-jugoslávských vztahů (autoři Ladislav Deák, Mira Kolar-Dimitrijević, Antonin Klimek).

V článku Miroslava Tejchmana z roku 1984 o československo-jugoslávských vztazích za druhé světové války se psalo i o období od roku 1939 až do německé okupace Jugoslávie v roce 1941. M. Tejchman tehdy uvedl údaje o pobytu a činnosti československé emigrace v Jugoslávii, což nebylo zkoumáno od stručného článku T. Broda z roku 1968. Kromě těchto textů byla problematika používání jugoslávského území jako tranzitního teritoria pro československou emigraci zmiňována i v dílech jiných českých a slovenských autorů (Jozef Jablonický, Eduard Čejka, Jiří Mikulka, Jaroslav Selner, František Cigner, Jiří Šolc, Zdeněk Klobouk, Petr Indrák, Pavel Horák), ale bez větší analýzy. Otázka československé emigrace v Jugoslávii se zase dostala do pole zájmu historiků v poslední době (články M. Tejchmana a Václava Šrámka). Nové texty však novou kvalitu ve zkoumání tohoto období nepřinesly. Výjimkou bylo jen několik pasáží v monografii Zlatici Zudové-Leškové o československých vojenských diplomatických představitelích za druhé světové války věnovaných především vojenské emigraci v Jugoslávii.

V posledních patnácti letech zájem českých a slovenských historiků o jugoslávsko-slovenské vztahy na začátku druhé světové války vzrostl. Tuto tematiku mezi prvními prezentoval v kvalitním článku o slovensko-jugoslávských vztazích v letech 1939–1941 Jan Němeček. Některá jeho tvrzení by však bylo možné považovat za velmi diskutabilní. Např. autorovo vyjádření, že souhlas jugoslávského ministerstva zahraničních věcí ke zřízení slovenských honorárních konzulátů v Záhřebu a Lublani v dubnu 1940 a podpis obchodní

smlouvy mezi Jugoslávií a Slovenskem v srpnu téhož roku vedly k normalizaci vztahů mezi těmito státy, neodpovídá podle slovenských a jugoslávských archivních pramenů a především podle vývoje diplomatických vztahů mezi Jugoslávií a Slovenskem v letech 1939–1941 realitě. Kromě toho psal v tom článku kvalitně J. Němeček o dalším velmi důležitém tématu – o postoji příslušníků slovenské menšiny v Jugoslávii ke slovenskému státu.

Po Němečkově článku se objevil text slovinského historika Bojana Godeši ve slovenštině. Autor v něm velmi dobře analyzuje ohlas slovinských politických kruhů na slovenskou autonomii z října 1938 a zvláště na slovenskou samostatnost z března 1939. Zabývá se i okolnostmi návštěvy vedoucího slovinského politika Antona Korošce u prezidenta slovenského státu Jozefa Tisa v květnu 1940.

K výzkumu slovensko-jugoslávských styků přispěl svým podrobným textem rovněž Ján Tkáč. Seznamuje v něm se slovensko-jugoslávskými a slovensko-chorvatskými vztahy v letech 1939–1941 především na základě pramenů slovenské diplomacie. Slovensko-jugoslávské vztahy realizované v oblastech hospodářství, kultury a zejména diplomacie byly oficiální. U slovensko-chorvatských styků tomu tak ve sledovaném období nebylo, neboť to nebylo možné, alespoň v případě diplomatických kontaktů, neboť chorvatské území bylo součástí Jugoslávie, byť chorvatská bánovina měla od srpna 1939 poměrně širokou autonomii. Nabízí se závěr, že slovenská diplomacie, pokud se snažila navázat spojení s představiteli chorvatského politického života, převážně s vedoucí chorvatskou stranou – Chorvatskou selskou stranou, činila tak proto, že od chorvatského prostředí očekávala větší pochopení pro slovenskou samostatnost než od srbského.

Mezi autory, kteří posunuli poznání problematiky slovensko-jugoslávských vztahů o několik důležitých kroků dál, patří bezpochyby Martin Jarinkovič. Zabýval se navázáním slovensko-jugoslávských diplomatických vztahů, hospodářskou spoluprací a kulturními kontakty mezi Slovenskem a Jugoslávií v letech 1939–1941, což představil i v monografii o Slovensku a Jugoslávii za druhé světové války. Jeho texty jsou založeny na kvalitním rozboru velkého počtu pramenů z několika archivů v Bratislavě, Prešově, Bělehradě a v Záhřebu. Přinášejí velmi dobrou analýzu slovensko-jugoslávských vztahů v oblasti diplomacie, hospodářství a kultury. Jen částečně však analyzují postoj příslušníků slovenské menšiny v Jugoslávii ke Slovensku a také problém malého počtu slovenských emigrantů na jugoslávském území, tedy otázek, které velmi zhoršovaly jugoslávsko-slovenské vztahy.

Pro podkapitoly o menšinách české a o slovenské v Jugoslávii byla pro disertační práci užitečná kniha Vlatky Dugački, i když postoj příslušníků obou menšin k Protektorátu Čechy a Morava, respektive ke Slovensku v letech 1939–1941 zpracovává tato monografie jen

částečně. Jen pro první kapitolu disertace, pro téma o československo-jugoslávských vztazích těsně před rozpadem Československa, měly význam knihy zabývající se spoluprací mezi Jugoslávií a Československem před rokem 1939 nebo vztahující se k Malé dohodě (autoři Milan Vanku, Vladimír Konstantinovič Volkov, Pavel Hradečný, A. Klimek, Eduard Kubů, Drahomír Jančík, Zdeněk Sládek). Všechny jiné knihy a články, které se zdály být pro disertaci vhodnými, jsou buď obecného charakteru, nebo se vztahují k nějaké konkrétní události z jugoslávské nebo československé minulosti, ale hlavně bez přímých kontaktů mezi Čechy, Slováky a národy Jugoslávie.

Během doktorského studia a přípravy disertační práce jsem o československo-jugoslávských vztazích v letech 1939–1941 publikoval několik textů, které snad také přispěly k jejich lepšímu poznání.

K objasnění mnoha problémů měly pro disertaci velký význam dobová literatura a literatura memoárového charakteru. Důležité údaje o menšinách české a slovenské zanechal Jan Auerhan, jeden z dobových autorů četných knih a studií. Působil v Československém zahraničním ústavu v Praze a provedl mezi světovými válkami o menšinách české a slovenské v Jugoslávii větší terénní výzkum.

Pro vznik disertace byly důležité také memoáry a vzpomínky známých politiků a vedoucích osobností Jugoslávie a Československa do roku 1939 i méně známých osob, přímých účastníků československo-jugoslávských kontaktů. Např. československý prezident Edvard Beneš a jugoslávský předseda vlády Milan Stojadinović zmiňovali ve svých pamětech své pohledy na události z roku 1938 a na tehdejší československo-jugoslávské vztahy. Jejich hodnocení událostí se hodně lišila: Beneš měl názor, že jugoslávská politika v létě roku 1938 šla proti duchu Malé dohody, Stojadinović tvrdil, že Jugoslávie ohledně výsledků konference v Mnichově nemohla nic udělat.

Nejvíce memoárových svědectví se týká československé emigrace v Jugoslávii, která používala jugoslávské území jako tranzitní prostor na Blízký východ a do Francie. Protektorátní ministr zemědělství Ladislav Karel Feierabend psal ve vzpomínkách i o svém krátkém ilegálním pobytu v Jugoslávii v únoru 1940. Značný význam má jeho svědectví o tajném setkání v okolí Bělehradu s tehdejším jugoslávským předsedou vlády Dragišou Cvetkovićem, o kterém zatím žádný jiný dobový údaj není znám. Bývalý tajemník prezidenta republiky Beneše Prokop Drtina také zanechal důležité informace o pobytu československých emigrantů v Jugoslávii koncem roku 1939 a začátkem roku 1940, mezi něž patřil i on sám. Stručně psal i o krátkém pobytu v Jugoslávii bývalého ministra sociálních věcí Československa Jaromíra Nečase (vedle Feierabenda druhý nejznámější československý

politický emigrant v Jugoslávii počátkem roku 1940), tehdy v Protektorátě jednoho z gestapem nejhledanějších mužů.

Konkrétnější a důležitější údaje lze najít ve vzpomínkách jiných, méně známých účastníků československo-jugoslávských vztahů v letech 1939–1941. Mezi ně patřili Antonín Tichý, jeden z pracovníků československého odbojového střediska v Bělehradě, podplukovník František Hieke, vedoucí československý důstojník pro organizování transportů československých uprchlíků z jugoslávského území na Blízký východ a čeští studenti, emigranti, Karel A. Macháček a Josef Sommr a také Radovan Šumenković, jugoslávský generální konzul v Praze. Všichni zanechali svědectví o svém pohledu na československou emigraci a jsou zdrojem důležitých informací o organizování přepravy československých emigrantů z Jugoslávie a zvláště o vztazích mezi samotnými vedoucími osobnostmi československé civilní skupiny, vedené bývalým československým vyslancem v Bělehradě Jaroslavem Lípou, a československé vojenské skupiny v čele se zmíněným podplukovníkem Hiekem. Vzpomínky R. Šumenkoviće mají veliký význam proto, že se prakticky jedná o jediný zachovaný písemný doklad jugoslávské proveniencí týkající se korespondence mezi jugoslávským generálním konzulátem v Praze a ministerstvem zahraničních věcí v Bělehradě o československo-jugoslávských vztazích v letech 1939–1941.

Některá tvrzení svědků událostí z let 1939–1941 je třeba brát s rezervou. Autoři memoárů mnohdy psali tu s většími, tu s menšími sympatiemi, nebo dokonce s antipatiemi o tehdejších událostech a osobnostech, což dozajista ovlivnilo objektivitu jejich textů (např. z Šumenkovićových memoárů psaných v emigraci po druhé světové válce je jasně vidět, že choval velké antipatie k jugoslávským komunistům, i když to sám explicitně nevyjadřuje). Objektivitu autorů memoárů mohly ovlivnit i dobové události, zvláště během 60. let 20. století, kdy většina vzpomínek vznikala (Tichý a Hieke občas příliš zdůrazňují pozitivní postoj Jugoslávie k Československu a československé emigraci, byť tomu tak v letech 1939–1941 vždy nebylo). Ještě jeden fakt mohl ovlivnit objektivitu samotných autorů memoárové literatury, což nejlépe dokumentuje opět příklad A. Tichého a F. Hiekeho. Oba autoři, zvláště Tichý, se snažili zdůraznit roli své odbojové skupiny a zvýšit její význam (u Tichého jde o civilní skupinu bývalých zaměstnanců československého vyslanectví v Bělehradě, u Hiekeho se jedná o vojensku skupinu, která se začala formovat v Bělehradě koncem roku 1939 a začátkem roku 1940). Mezi oběma existoval jistý nesoulad v názorech na vedení akce, organizaci pobytu a přepravy československých uprchlíků přes jugoslávské území, což se v textech A. Tichého a F. Hiekeho i projevilo.

Vedoucí osobnosti slovenské diplomatické reprezentace v Jugoslávii Ivan Milecz a Jozef Cieker ani bývalý československý vyslanec v Bělehradě J. Lípa a jugoslávský diplomatický představitel v Bratislavě Stanoje Simić nezanechali bohužel žádné zápisky týkající se období let 1939–1941 a česko-slovensko-jugoslávských vztahů, jejichž existence by nepochybně zvýšila možnosti zkoumání tohoto tématu a možná přinesla i jiné pohledy na ně.

Své místo v disertaci obsadila i dobová periodika. Jugoslávský, slovenský a český protektorátní tisk je však třeba brát s ještě větší rezervou než memoárovou literaturu. Vezmeme-li v úvahu fakt, že jugoslávský tisk byl částečně řízen, a skutečnost, že český a slovenský tisk byly úplně pod kontrolou protektorátních, respektive slovenských orgánů, je jasné, že se neobjevovalo příliš původních autorských textů s komentáři jugoslávských, českých a slovenských novinářů. Přesto se disertace snaží rozbořem jugoslávského tisku seznámit s jeho ohlasem na situaci v Protektorátu i na formování a další existenci slovenského státu. Český protektorátní a zvláště slovenský tisk hrály zase významnou roli v německé propagandě koncem března a začátkem dubna 1941, kdy se změnila politická situace v Jugoslávii a její postoj ke druhé světové válce.

Publikovaných pramenů o československo-jugoslávských kontaktech v letech 1939–1941 je velmi málo. Některé prameny české provenience se objevily v edicích dokumentů československé zahraniční politiky editorů Jana Kuklíka, Jana Němečka, Heleny Nováčkové a Ivana Šťovíčka. O něco lepší situace je v počtu pramenů pro rok 1938 (edice *Československá zahraniční politika v roce 1938. Svazek I (1. leden–30. červen 1938)*, Praha 2000; *Československá zahraniční politika v roce 1938. Svazek II (1. červenec–5. říjen 1938)*, Praha 2001). Obecné publikované dokumenty o kontaktech mezi Německem a Jugoslávií, Německem se Slovenskem a o Protektorátu se dají najít v edici pramenů německého ministerstva zahraničních věcí, vydané v němčině a v angličtině v 50. a 60. letech minulého století.

Publikované prameny jugoslávského původu používané v disertaci se hlavně týkají obecných událostí z jugoslávské zahraniční či vnitřní politiky. Jistý význam v prezentování odlišných pohledů z jugoslávského prostředí na situaci na českém a slovenském území mají publikované projevy vůdce nacionální profašistické organizace Zbor Dimitrije Ljotiče z let 1938–1939, ve kterých mluvil o postavení Československa v roce 1938, o jeho zániku a formování slovenského státu v březnu 1939.

Disertační práce je však především založena na rozboru archivních pramenů českého, slovenského, jugoslávského a německého původu. Vzhledem k tomu, že dokumenty byly

uloženy v četných archivech, bylo nutno provést rozsáhlý, časově náročný výzkum. Bádání se uskutečnilo v 15 archivech v Čechách, na Slovensku, v Srbsku, Chorvatsku, Slovinsku i v Německu, kde se dalo předpokládat, že by v nich bylo možné najít něco pro téma disertační práce významného. Do některých z archivů, kde se mi podařilo objevit důležité prameny, bylo nutné vracet se opakovaně, v jiných se našly jen drobnosti, které ale komplexní obraz československo-jugoslávských kontaktů v letech 1939–1941 doplnily.

Mezi nejdůležitější české archivy pro tuto tematiku patří Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Národní archiv a Vojenský historický archiv. Fondy Archivu Ministerstva zahraničních věcí v Praze poskytují významné dokumenty o československo-jugoslávských vztazích těsně před rokem 1939 (např. fondy: Politické zprávy-Bělehrad a Záhřeb, Telegramy-došlé, Telegramy-odeslané) i o stycích mezi československou emigrací v Jugoslávii a ve Velké Británii po roce 1939 (fond: Londýnský archiv-obyčejné 1939–1945). Podobná situace je s prameny Národního archivu v Praze, alespoň pokud jde o styky mezi československou emigrací v Bělehradě a v Londýně, zvláště o kontakty mezi bývalým československým vyslancem Lípou a představiteli československého exilu ve Velké Británii (např. fond: Předsednictvo ministerské rady Londýn). Důležité informace o dílčích tématech zkoumaných v disertaci lze také najít v archivních pramenech Národního archivu týkajících se česko-jugoslávských hospodářských kontaktů a jugoslávských studentů v Protektorátu (např. fondy: Exportní ústav československý v Praze, 1934–1946, Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě – Zástupce říšského ministerstva zahraničních věcí u říšského protektora). Prameny Vojenského historického archivu v Praze byly důležité pro vytvoření jasnější představy o činnosti vojenské emigrace v Jugoslávii nebo informují o funkci skupin československých důstojníků, kteří se podíleli na organizování odchodu uprchlíků z Protektorátu a Slovenska na Blízký východ nebo do Francie (např. fondy: Československá vojenská mise pro Balkán, Blízký a Střední východ 1939–1946, Ministerstvo národní obrany-Londýn 1940–1946). Dokumenty jiných pražských archivů (Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Archiv Národního muzea, Archiv bezpečnostních složek, Archiv hlavního města Prahy, Archiv Univerzity Karlovy) zkoumání hlavně doplňují.

K archivním pramenům bylo nutné přistupovat opatrně, neboť podobně jako v memoárové literatuře se v nich objevovala různá tvrzení o stejných událostech. Příkladem je vztah mezi civilní a vojenskou československou emigrací v Jugoslávii, mezi nimiž se často objevoval nesoulad (odlišné hlášení Lípy a Hiekeho o stejných nebo podobných záležitostech). I v archivních pramenech bylo proto zjištěno mnoho informací, které byly v rozporu s aktuálním dobovým stavem.

Pokud se jedná o prameny slovenského původu, byl pro disertaci zásadním fond Ministerstva zahraničních věcí ve Slovenském národním archivu v Bratislavě, který obsahuje velmi důležitou korespondenci mezi ministerstvem zahraničních věcí v Bratislavě a slovenským vyslanectvím v Bělehradě od založení tohoto diplomatického zastupitelství v září 1939 až do doby těsně před německým útokem na Jugoslávii začátkem dubna 1941. Velký počet hlášení z Bělehradu do Bratislavy měl souvislost skoro s každým segmentem slovensko-jugoslávských kontaktů, spolupráce nebo pokusů o spolupráci. I když se jedná o velmi obsáhlý a zachovalý fond, je potřeba zdůraznit, že většina dokumentů byla jednostranná a hlavně v hlášeních slovenského chargé d'affaires J. Ciekera se objevovalo hodně nepřesností a špatných odhadů dalšího vývoje situace v Jugoslávii a vztahů jugoslávsko-slovenských a jugoslávsko-německých.

Prameny jugoslávské z bělehradských, novosadských, záhřebských a lublaňských archivů mají také svou důležitost pro lepší poznání československo-jugoslávských vztahů, navzdory tomu že diplomatická korespondence mezi jugoslávskými diplomatickými zastupitelstvími v Praze i v Bratislavě s ministerstvem zahraničních věcí v Bělehradě skoro úplně chybí. Ve fondech Archivu Jugoslávie v Bělehradě (např. fondy: Dvor Kraljevine Jugoslavije 1918–1941, Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije-političko odeljenje) bohužel nejsou zachovány dokumenty jugoslávského vyslanectví (od května 1939 jugoslávského generálního konzulátu) v Praze ani jugoslávského diplomatického zastupitelství v Bratislavě. Neexistuje rovněž diplomatická korespondence mezi těmito úřady v Praze a Bratislavě s jugoslávským ministerstvem zahraničních věcí v Bělehradě. Tyto dokumenty byly zničeny v důsledku začátku druhé světové války na jugoslávském území. V Archivu Jugoslávie se však nachází fond Vyslanectví Království Jugoslávie v Praze (Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Čehoslovačkoj–Prag, číslo fondu 391), ale je v něm pouze dokumentace konzulárního oddělení – asi 160 kartonů pramenů o vydávání víz do roku 1941. Bohužel se neuchoval žádný doklad o korespondenci mezi představiteli generálního konzulátu v Praze a ministerstvem zahraničních věcí v Bělehradě, což výzkum československo-jugoslávských vztahů ztížilo. Naštěstí malé množství dokumentace týkající se československo-jugoslávských vztahů ve sledovaném období bylo zachováno v jiných fondech tohoto archivu (fondy: Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije 1918–1941, Ministarstvo trgovine i industrije Kraljevine Jugoslavije, Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Turskoj – Carigrad, Ankara). Analýzou pramenů jiných archivů jugoslávské provenience (Vojni arhiv, Beograd; Arhiv Vojvodine, Novi Sad; Hrvatski državni arhiv, Zagreb; Arhiv

Republike Slovenije, Ljubljana) mohl se jen částečně doplnit celkový obrázek česko-jugoslávských a slovensko-jugoslávských kontaktů a styků v letech 1939–1941.

Vzhledem k tomu, že se v těchto kontaktech skoro neustále objevovala třetí strana, tj. Německo, a mnohá rozhodnutí v česko-jugoslávských a slovensko-jugoslávských stycích právě na Německu závisela, jevílo se potřebným provést výzkum i v Politickém archivu Ministerstva zahraničních věcí v Berlíně (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin). Toto bádání ve fondech týkajících se německého diplomatického zastoupení v Jugoslávii, tedy německého vyslanectví v Bělehradě a generálního konzulátu v Záhřebu, a také korespondence ministerstva zahraničních věcí v Berlíně s těmito diplomatickými zastoupeními a s německými představiteli v Praze i v Bratislavě mohlo odpovědět na mnohé otázky (fondy: Deutsche Botschaft Belgrad, Deutsche Gesandtschaft Zagreb, R – A Catalog of Files and Microfilms of the German Foreign Ministry Archives 1920–1945). Na základě těchto pramenů bylo jasné, kolik pozornosti německé orgány věnovaly přítomnosti československé emigrace na jugoslávském území, jak ji sledovaly a jak se snažily působit na jugoslávské vládnoucí kruhy, aby dalšímu pobytu československých emigrantů v Jugoslávii zabránily.

Seznam pramenů a literatury - výběr:

Archivní prameny:

- Archiv bezpečnostních složek, Praha (ABS)
- Archiv hlavního města Prahy, Praha (AHMP)
- Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Praha (AKPR)
- Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Praha (AMZV)
- Archiv Národního muzea, Praha (ANM)
- Archiv Univerzity Karlovy, Praha (AUK)
- Národní archiv, Praha (NA)
- Vojenský historický archiv, Praha (VHA)
- Slovenský národný archív, Bratislava (SNA)
- Arhiv Jugoslavije, Beograd (AJ)
- Vojni arhiv, Beograd (VA)
- Arhiv Vojvodine, Novi Sad (AV)
- Hrvatski državni arhiv, Zagreb (HDA)
- Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (AS)
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin (PAAA)

Literatura:

- AMORT, Čestmír, *Československo-jugoslávská bojová družba v dokumentech*, in: Slovanský přehled, ročník 51, č. 1, Praha 1965, s. 34–42.
- AUERHAN, Jan, *Československá větev v Jugoslávii*, Praha 1930
- BENEŠ, Edvard, *Mnichovské dny. Paměti*, Praha 1968
- BJELAJAC, Mile, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941: studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*, Beograd 2004
- BOBAN, Ljubo, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja*, I–II, Zagreb 1974
- BRANDES, Detlef, *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Praha 1999
- BROD, Toman, *Cesty československých uprchlíků přes Balkán v letech 1939–1940*, in: Československo a Juhoslávia. Z dejín československo-juhoslovanských vzťahov, Bratislava 1968, s. 400–405.
- ČEJKA, Eduard, *Československý odboj na Západě 1939–1945*, Praha 1997
- ČUTKOVÁ, Marie, *Několik poznámek o boji jugoslávského lidu proti Mnichovu v roce 1938*, in: Československo a Juhoslávia. Z dejín československo-juhoslovanských vzťahov, Bratislava 1968, str. 341–345.
- DEÁK, Ladislav, *Čehoslovačko-jugoslaveniski odnosi 1935–1939*, in: Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Volumen 10, Zagreb 1980, s. 111–207.
- DEJMEK, Jindřich, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935–1948)*, Praha 2008
- DRTINA, Prokop, *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek první, kniha 2. Emigrací k vítězství*, Praha 1991
- DUGAČKI, Vlatka, *Svoj svome. Češka i slovačka manjina u međuratnoj Jugoslaviji (1918.–1941.)*, Zagreb 2013
- FEIERABEND, Ladislav Karel, *Politické vzpomínky*, I, Brno 1994
- GODEŠA, Bojan, *Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije*, Ljubljana 2011
- GODEŠA, Bojan, *Jozef Tiso a Anton Korošec – vzťahy medzi Slovákmi a Slovincami*, in: Historický časopis, 2005, č. 2, s. 365–379.
- HIEKE-STOJ, František, *Mé vzpomínky z druhé světové války*, in: Historie a vojenství, 1968, č. 4, Praha 1968, s. 581–619.
- HOPTNER, Jakob B., *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, New York, London 1964
- HORÁK, Pavel, *Bohumil Laušman: politický životopis. Riskantní hry sociálnědemokratického lídra*, Praha 2012
- HRADEČNÝ, Pavel, *Politické vztahy Československa a Jugoslávie v letech 1925–1928 v zahraničním i vnitřním kontextu*, Praha 1988
- JABLONICKÝ, Jozef, *Z ilegality do povstania: kapitoly z občianskeho odboja*, Bratislava 1969
- JANČÍK, Drahomír, *Třetí říše a rozklad Malé dohody. Hospodářství a diplomacie v Podunají v letech 1936–1939*, Praha 1999
- JARINKOVIČ, Martin, *Slovensko a Juhoslávia v rokoch II. svetovej vojny*, Banská Bystrica 2012
- KLIMEK, Antonín, *Československý zbrojní průmysl a Jugoslávie od sklonku dvacátých let do Mnichova*, in: Československo a Jugoslávie od roku 1929 do

- rozpadu buržoazních společenských, politických a ekonomických systému, Praha 1983, s. 496–528.
- KLIMEK, Antonín, KUBŮ, Eduard, *Československá zahraniční politika 1918–1938. Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů*, Praha 1995
 - KLOBOUK, Zdeněk, INDRÁK, Petr, *Divizní generál Ondřej Mězl v kontextu doby (biografická studie)*, Tovačov 2010
 - KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, *Strani kapital i Banovina Hrvatska 1939–1941*, in: *Povijesni prilozi*, god. 9 (1), Zagreb 1990, s. 167–194.
 - KOVÁČ, Dušan, *Dějiny Slovenska*, Praha 2011
 - KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan, *Hodža versus Beneš. Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, Praha 1999
 - MACHÁČEK, Karel A., *Escape to England. Útěk do Anglie*, Praha 2003
 - MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991 – 2003)*, Zagreb 2003
 - MATUŠEK, Josef, *Češi v Chorvatsku*, Daruvar 1994
 - MIKULKA, Jiří, *Příběh téměř zapomenutého politika Jaromíra Nečase (opozděná zpráva k 100. výročí narození)*, Nové Město na Moravě 2000
 - MITROVIĆ, Momčilo, *Saradnja Beogradskog univerziteta sa univerzitetima u Čehoslovačkoj 1918–1939*, in: *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca*, VI, svazek 1, Sekce historie, politologie a etnologie, sborník, Brno 2006, s. 299–310.
 - NĚMEČEK, Jan, *K slovensko-jugoslávským vztahům 1939–1941*, in: *Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty*, Praha 2000, s. 385–398.
 - NĚMEČEK, Jan, *Soumrak a úsvit československé diplomacie: 15. březen 1939 a československé zastupitelské úřady*, Praha 2008
 - PASÁK, Tomáš, *Pod ochranou říše*, Praha 1998
 - PELIKÁN, Jan, TEJCHMAN, Miroslav, *Dějiny Jugoslávie (1918–1991)*, Praha 1994
 - PETRANOVIĆ, Branko, *Istorija Jugoslavije. Prva knjiga. Kraljevina Jugoslavija 1918–1941*, Beograd 1988
 - PETRUF, Pavol, *Zahraniční politika Slovenskej republiky 1939–1945. Náčrt problematiky*, Bratislava 2011
 - PRŮCHA, Václav, *Válečné řízené hospodářství v českých zemích a na Slovensku v letech 1939–1945*, in: *Acta Oeconomica Pragensia*, číslo 5, ročník 6, Praha 1998, s. 66–86.
 - RADIĆ, Radmila, *Srpska pravoslavna crkva i pravoslavlje u Čehoslovačkoj*, in: *Tokovi istorije*, 1–2/1997, Beograd 1997, s. 93–120.
 - RYCHLÍK, Jan, *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*, Praha 2012
 - SELNER, Jaroslav, CINGER, František, *Generál z rodu rebelů*, Mnichovice 2007
 - SLÁDEK, Zdeněk, *Malá dohoda 1919–1938. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty*, Praha 2000
 - SOMMR, Josef, *Od Tobruku do Plzně*, Praha 1992
 - SOVILJ, Milan, *Československá emigrace v Jugoslávii na začátku druhé světové války*, in: *Odvaľujem balvan. Pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického*, ed. Norbert KMEŤ, Marek SYRNÝ, Bratislava, Banská Bystrica 2013, s. 28–48.
 - SOVILJ, Milan, *Reflexe události v Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1941 v jugoslávském tisku a prostřednictvím politické elity*, in: *Slovanský přehled*, ročník 98, č. 3–4, Praha 2012, s. 321–341.

- STOJADINOVIĆ, Milan M., *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata*, Rijeka 1970
- ŠESTÁK, Miroslav, TEJCHMAN, Miroslav, HAVLÍKOVÁ, Lubomíra, HLADKÝ, Ladislav, PELIKÁN, Jan, *Dějiny Jihoslovanských zemí*, Praha 1998
- ŠOLC, Jiří, *Útěky a návraty Bohumila Laušmana. Osud českého politika*, Praha 2008
- ŠRÁMEK, Václav, *Československý svaz a Balkánská cesta. Vzpomínky na tzv. Balkánskou cestu uprchlíků z ČSR, z Protektorátu Čechy a Morava a ze Slovenska přes Jugoslávii za svobodou v letech 1938–1941*, in: Přehled kulturních a historických, literárních a školských otázek, číslo 29, Daruvar 2011, s. 33–67.
- ŠUMENKOVIĆ, Radovan, *Diplomatske zabeleške iz okupiranog Praga*, in: Glasnik Srpskog istorijsko-kulturnog društva „Njegoš“, sveska devetnaesta-juni 1967, Chicago 1967, s. 37–56.
- TEJCHMAN, Miroslav, *Balkán ve válce a v revoluci 1939–1945*, Praha 2008
- TEJCHMAN, Miroslav, *Československo-jugoslávské vztahy v letech druhé světové války*, in: Slovanské historické studie, XIV, Praha 1984, s. 84–120.
- TEJCHMAN, Miroslav, *Iniciativy čs. vojenské zahraniční služby na Balkáně v letech 1939–1941*, in: Československá vojenská zahraniční služba v letech 1939–1945, sborník studií, editoři Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Petr HOFMAN, Praha 2008, s. 167–173.
- TERZIĆ, Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, I–II, Ljubljana–Beograd–Titograd 1984
- TICHÝ, Antonín, *Směr Bělehrad*, in: Z počátků odboje 1938–1941, Praha 1969, s. 379–447.
- TKÁČ, Ján, *Slovensko-juhoslovanské a slovensko-chorvátske vzťahy v rokoch 1939–1941*, in: Historický zborník 19, č. 1/2009, Martin 2009, s. 154–168.
- VANKU, Milan, *Mala Antanta: 1920–1938*, Titovo Užice 1969
- VOLKOV, Vladimir Konstantinovič, *Minhenski sporazum i balkanske zemlje*, Beograd 1987
- ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica, *Zapomenuta elita: českoslovenští vojenští diplomaté v letech 1938–1945*, Praha 2011